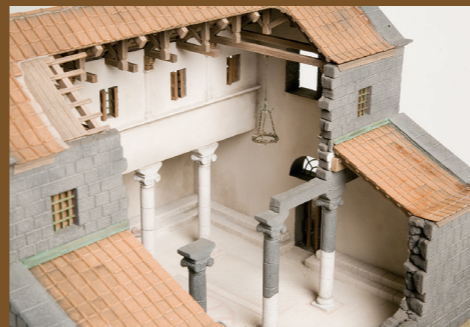

כנס קצרין לארכיאולוגיה

בנושא
לב הקהילה היהודית בגליל ובגולן

כנס שלישי | יוני 2013

מודל בית הכנסת העתיק בקצרין
ייעוץ מדעי: ד"ר צבי אורי מעוז
קנה מידה: 1:50
צילום: עפר נוב

בית הכנסת, ברעם; צילום: מוטי אביעם

אני מניח כי על מרבית החוקרים כיום מקובלת הדעה שהיה בית כנסת כמעט בכל יישוב יהודי בארץ ישראל, ואף בגולה, כבר מימי הבית השני, אך בוודאי בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. הסקר הנרחב של צבי אילן, אשר פה ושם גם כלל מבנים שאינם בתי כנסת, הצביע לראשונה על התפוצה הנרחבת של בתי הכנסת, בעיקר בתחום שכבר הוגדר על ידי מרכיבים תרבותיים אחרים כאזור יהודי. כך גם הסקר בגולן. בכל בדיקה ארכיאולוגית שנעשתה בשנים האחרונות (ר' חוקוק, ואדי חמאם, חורבת כור ואולי בקרוב גם בשיחין) התגלו שרידיהם של בתי הכנסת.

מהן שאלות המחקר העיקריות שעומדות בפנינו היום? אני רואה בעיקר שתיים: האחת, ניסיון לגבש ולחדד את שאלת הטיפולוגיה, שלדעתי הפתרון הנכון עדיין הוא רגיונלי. השנייה, נושא התיארוך אשר מתחדד משנה לשנה עם חשיפתם של שרידים נוספים.

בעיניי, שיטת התיארוך היחידה המתקבלת היא הדרך המדעית שבה עובדת הארכיאולוגיה, תוך מאמץ גדול לבצע את החפירה בקפדנות ודייקנות. נראה כי הוכח כבר שהשימוש בפרטים ארכיטקטוניים לצורך תיארוך של ייסוד המבנה, אינו מדויק. לאחרונה הועלתה גם הצעה לתיארוך הנדסי... ועל כן, יהיו אלו החרסים והמטבעות שבהתאמה זהירה ביניהם יקבעו את תאריכי הייסוד והנטישה של בתי הכנסת בשילוב של מרכיבים אחרים כמו אומנות, אדריכלות ועוד. בסופו של דבר, שתי שאלות אלו גם מתחברות יחדיו - טיפוסים ותקופות.

יחד עם שאלות מחקר אלו, אני קורא לחופרים להימנע מחשיפה מוחלטת של בית הכנסת במטרה להשאיר לחוקרים בעתיד אפשרות ביקורת.

פאבל

שתי שאלות שמתחברות יחדיו - טיפוסים ותקופות

מוטי אביעם

המכון לארכיאולוגיה גלילית

המכללה האקדמית כנרת

maviam53@gmail.com

תוכן

בית הכנסת באלכסנדריה: היסטוריה וספרות
נח חכם החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים

"הסמויים מן העין" בתי כנסת נסתרים בגולן
ערן מאיר מדרשת הגולן

בית הכנסת הנעלם מאפיק
משה הרטל רשות העתיקות

אוריינטציה אדריכלית וכיוון התפילה בבתי הכנסת העתיקים בגולן
עודד לאוב אוניברסיטת בר-אילן, מכללת יעקב הרצוג

חוקוק - חפירות 2011-2013 (אנגלית)
ג'ודי מגנס אוניברסיטת צפון קרוליינה

חפירות בית הכנסת בחורבת כור 2008-2013 (אנגלית)
יורגן זנגברג אוניברסיטת ליידן, הולנד

בתי הכנסת של ואדי חמאם וארבל לאור החפירות החדשות
בני ארובס המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

תיאוריית הגלים בבניית בתי כנסת קדומים בישראל
צבי אורי מעוז

שיקולים סגנוניים כנגד חרסים ומטבעות (אנגלית)
ג'ודי מגנס אוניברסיטת צפון קרוליינה

על בעיית תיארוכם של בתי הכנסת הגליליים
בני ארובס המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

שתי שאלות שמתחברות יחדיו - טיפוסים ותקופות
מוטי אביעם המכון לארכיאולוגיה גלילית, המכללה האקדמית כנרת

צילום בשער: רינה נגילה
שער אחורי: עפר נוב

עריכה: רמונה בר לב
עיצוב גראפי: דניאלה שאול
הגשה לדפוס: U2
הפקה: ועד ישובי הגולן

קצרין, תשע"ג, 2013

Galilean-types synagogues (such as the synagogue at Capernaum) have traditionally been dated to the second-third centuries based on stylistic considerations.

Professor Magness questions the validity of the traditional chronology, on the grounds that the pottery and coins associated with the construction of these buildings date to the fifth and sixth centuries.

חפירות חוקוק, 2012, צילום: רינה נגילה

פאבל

Stylistic considerations vs. pottery and coins

Jodi Magness
University of North Carolina
magness@email.unc.edu

לתאר את בית הכנסת בדומה למקדש. תיאור זה כולל גם פרטים מסדרי בית הכנסת, שהדמיון שלהם לתיאור סדרי בית המקדש בוודאי אינו היסטורי.

ההרצאה נעמוד על נקודות הדמיון בין תיאור בית הכנסת באלכסנדריה לתיאור בית המקדש, ונציע הסבר למגמת הדמיון ולהקשר ההיסטורי שבו נאמרו הדברים.

בספרות חז"ל מופיע תיאור מפורט של בית הכנסת באלכסנדריה וסדריו. על פי תיאור זה מרכיבים רבים של בית הכנסת עוצבו על פי מבנה המקדש ומרכיביו השונים. הדבר עולה בקנה אחד עם ההנחה שבית הכנסת נחשב כמקדש מעט, ולכן עוצב בדומה למקדש. אולם נראה שיותר משיקוף היסטורי, יש בתיאור זה ניסיון ספרותי

ג (י) [מעשה ברבן שמעון בן גמליאל (י) שהיה מרקד בשמנה אבוקות של אור ולא היה אחד מהן נוגע בארץ וכשהוא משתחוה מניח אצבעו בארץ על גבי הרצפה שוחה ונושק וזוקף מיד אמר רבי יהושע בן חנניא (י) כל ימי שמחת בית השואבה לא היינו רואים שינה משכימין אנו לתמיד של שחר משם לבית הכנסת משם לבית המדרש משם (י) למוספין משם לאכילה ושתיה ומשם (י) לבה"מ משם לתמיד של בין הערבים משם לשמחת בית השואבה:] ד (ח) [אמר רבי יהודה כל (י) שלא ראה(י) בדפלסכיון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה כבוד לישראל מימיו כמין בסלקי גדולה היתה סטיו לפניו מסטיו פעמים היה שם כפלים כיוצאי מצרים ושבעים ואחת קתדראות של זהב היו שם כנגד ע' וא' זקן (י) כל אחת (י) מעשרים וחמש ריבוא ובימה של עץ באמצע ותון הכנסת עומד (י) והסודרין בידו החל לקרות והלה מניף בסודרין והיו עונין אמן על כל ברכה וברכה ולא היו יושבין מעורבבין אלא זהביים בפני עצמן וכספיים בפני עצמן וגרדיים בפני עצמן וטרסיים בפני עצמן ונפחיים בפני עצמן וכל כך למה כדי שיהא אכסניא בא ונפפל לאומנתו ומשם פרנסה יוצאה:] ה (י) ולויה בכנורות (י) [ובנבלים] וכל כלי שיר (י) (י) מהן אומרים (חללים קלד) שיר המעלות הנה ברכו וגו' (י) [יש מהן] שהיו אומרים (סס) שאו ידיכם קדש וגו' וכשנפטרין

בית הכנסת באלכסנדריה: היסטוריה וספרות

נח חכם
החוג להיסטוריה של עם ישראל
ויהדות זמננו
האוניברסיטה העברית בירושלים
noahh@mail.huji.ac.il

על בעיית תיארוכם של בתי הכנסת הגליליים

בני ארובס

המכון לארכיאולוגיה
האוניברסיטה העברית בירושלים
benjamina@savion.huji.ac.il

שאלת דמותם האדריכלית וייחוסם הכרונולוגי של בתי הכנסת הגליליים אינה יורדת מעל סדר היום במחקר מזה למעלה ממאה שנים. לסוגיית מחקר זו חשיבות רבה להבנת התהליכים והנסיבות שעמדו ביסוד התפתחותה הכלכלית והרוחנית של החברה היהודית ביישובי הגליל לאחר המרידות ברומאים.

בעקבות המחקר הארכיאולוגי בסוגיה זו הלכה והתגבשה בעשורים האחרונים תמונה בלתי מאוזנת, לפיה, לכאורה, זכה היישוב היהודי לפריחה דווקא בעת הקשה ביותר, בה נאבק על דמותו ועצם קיומו כנגד העלייה הדרמתית בכוחה של הנצרות המתחרה, דהיינו החל מן המאה ה-4 לספירה ואילך. לעומת זאת, בפרק הזמן שקדם לעליית הנצרות, מהמאה ה-2 ועד המאה ה-4, כאשר הנצרות הייתה זו שנרדפה על ידי השלטונות הרומיים, והיהודים זכו לתקופת עדנה של סובלנות שלטונית ופריחה כלכלית, דווקא אז, מסיקים חלק מן החוקרים, נפקד מקומם של בתי הכנסת הללו מן הנוף היישובי. לדידם נבנו בתי הכנסת הללו דווקא מול גלי הרדיפות והחקיקה השלטונית המפלה והמגבילה, שידוע כי נטתה להגביל ולצמצם אף את בנייתם של בתי כנסת ביישובים, וזאת על מנת להחליש את כוח אחיזתן והתמדתן של הקהילות היהודיות.

גם נושא הסגנון האדריכלי של בתי הכנסת אינו זוכה לתשובה נאותה. שהרי, חזותם המונומנטאלית והמוחצנת של בתי הכנסת שואבת מן האדריכלות המקובלת בתקופה הרומית, ובתי הכנסת בסגנון הבסיליקאלי וה"אפסידאלי" המופנם והמוצנע באופיו, הושפעו בעליל מאדריכלות הכנסיות הביזנטיות, המשקפות התפתחויות אדריכליות, אומנותיות וליטורגיות מאוחרות. כל זאת מבלי לתהות על תפקידו החשוב של בית הכנסת בהוויה היום-יומית של התקופה הרומית, כפי שעולה מן המקורות היהודיים בני הזמן (המשנה והתוספתא), ומתוך ביטול ערכה של דיסציפלינת מחקר שלמה ומבוססת, המסתמכת על לימוד וניתוח של סגנון אדריכלי ואומנותי.

לדעתנו, הפער בין הנתונים הארכיאולוגיים והמקורות ההיסטוריים אינו הכרח המציאות ובטעות יסודו. טעות זו נובעת מן השימוש הממושך מאוד שנעשה במבנים הללו ומן האופי הפראגמטרי של שרידיהם. כל אלו מקשים עד מאוד על היכולת שלנו לבדוק את ההיסטוריה האדריכלית של המבנים הללו לאשורה. הממצאים בחפירות מעידים על פי רוב על שלבי הקיום האחרונים של מבני ציבור אלו, וטבעי שנסיבות פוליטיות וכוחות הזמן הביאו מעת לעת צורך לתקנם או לבנותם מחדש.

רק עבודה ארכיאולוגית זהירה ומוקפדת, העומדת על בירור ותיעוד מדויק של הקשר סטריטיגרפי נכון ומלא של כלל הממצאים; המשלבת ניתוח אדריכלי, סגנוני ואומנותי; והמשקפת את התמונה ההיסטורית העולה מכלל המקורות - יש בכוחה לתת בידנו תשובות מהימנות באשר לראשית הופעתו של טיפוס בית הכנסת "הגלילי".

מטמון מטבעות מהמאה ה-5, ביה"כ קצרין, צילום: עפר נוב

תוכנית הכנס

9:00	התכנסות והרשמה
9:30	דברי פתיחה
	סמי בר לב ראש המועצה המקומית קצרין
	אבינעם בריאר מנהל פארק קצרין ומוזיאון עתיקות הגולן
10:00	פרופ' משה ראובני ראש המכון לחקר הגולן
	הרצאת אורח בית הכנסת באלכסנדריה: היסטוריה וספרות
	ד"ר נח חכם החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית
10:25	מושב ראשון בתי כנסת קדומים בגולן
	יו"ר: אורן זינגבוים רשות העתיקות
	"הסמויים מן העין"
	בתי כנסת נסתרים בגולן
	ערן מאיר מדרשת הגולן
	בית הכנסת הנעלם באפיק
	ד"ר משה הרטל רשות העתיקות
	אוריינטציה אדריכלית וכיוון התפילה בבתי הכנסת העתיקים בגולן
	עודד לאוב אוניברסיטת בר אילן,
	מכללת יעקב הרצוג
11:45	הפסקה וכיבוד קל

12:10	מושב שני חפירות בתי כנסת בגליל המזרחי
	יו"ר: ד"ר מוטי אביעם המכון לארכיאולוגיה גלילית, המכללה האקדמית כנרת
	חפירות 2011-2013 בחוקוק
	פרופ' ג'ודי מגנס
	אוניברסיטת צפון קרוליינה, ארה"ב
	Digging Deep in the Galilee: The Kinneret Regional Project Excavations in the Synagogue of Horvat Kur 2008-2013
	Prof. Jürgen K. Zangenberg Leiden University, Netherlands
	בתי הכנסת של ח' ואדי חמאם וארבל
	לאור החפירות החדשות
	בני ארובס המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית
13:40	ארוחת צהריים קלה
14:30	פאנל שאלת תיארוך בתי הכנסת העתיקים
	מנחה: פרופ' חיים בן דוד
	משתתפים: פרופ' ג'ודי מגנס , ד"ר צבי אורי מעוז , ד"ר מוטי אביעם , בני ארובס
15:15	סיום הכנס

בית הכנסת הנעלם מאפיק

משה הרטל

רשות העתיקות

msh.hartal@gmail.com

הכפר פיק בדרום הגולן נבנה על חורבת אפיק הקדומה. בבתי הכפר היו משובצים עשרות פריטים אדריכליים, כולל עמודים, כותרות, משקופים מעוטרים, וכן עמודי סורג ממבני ציבור. בסקרים נמצאו גם כתובות בארמית, יוונית, לטינית וערבית.

הפריטים שנמצאו מעידים כי באתר היה לפחות מבנה ציבורי אחד, אך עד כה לא נמצאו שרידיו ומיקומו אינו ידוע. על אחד העמודים חקוקה מנורה והכתובת "אנא

יהודה חזנא" (אני יהודה החזן). נמצאו גם שני משקופים מעוטרים בתבליטי מנורה.

ממצאים אלה מעידים על בית כנסת שהיה במקום. הכתובות שנמצאו באתר מעידות כי הייתה בו גם כנסייה. על פי הממצא היה באתר רק מבנה מפואר אחד. האם היה זה בית הכנסת או הכנסייה?

בהרצאה נציג את הממצא העשיר מהאתר ונסה להשיב לשאלה שהוצגה לעיל.

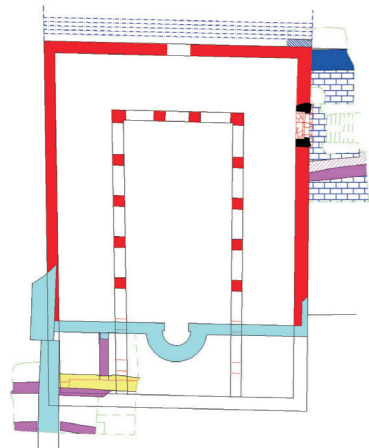

משקוף מעוטר במנורה 7 קנים, שופר ומחתה, פיק • באדיבות מוזיאון עתיקות הגולן בקצרין • צילום: עפר נוב

בית הכנסת בארבל (ח אירבד)

קיומו של בית הכנסת בארבל נזכר כבר בספרות עולית הרגל מימי הביניים. השרידים זכו לתיאור מחודש של חלוץ החוקרים א' רובינסון בראשית המחקר המודרני, באמצע המאה ה-19. חפירות בדיקה במקום נערכו לראשונה ב-1886 על ידי חוקר ה-PEF צ' וילסון ונמשכו מאוחר יותר,

תוכנית סטנטיגרפית טנטטיבית
שרטוט: בני ארובס

ב-1905, על ידי קוהל וואצינגר, צמד החוקרים המובהק של בתי הכנסת הגליליים. מחקרים ראשוניים אלו הביאו מידע מיושן וחלקי, שהתגלגל לפרסומים מאוחרים יותר ונתן תמונה מעוותת ובלתי מהימנה של בית הכנסת וההיסטוריה שלו. עקב כך לא זכה בית הכנסת בארבל לתפוס את מקומו הראוי בדיון הנרחב בסוגיית בתי הכנסת הגליליים.

הגילויים האחרונים של בתי כנסת בגליל - ואדי חמאם, מגדלה, חוקוק וח' כור - יצרו תנופה מחודשת בסוגיית מחקר בתי הכנסת הגליליים. כעת, טבעי וראוי היה כי יינתן מקום גם לחקירה מחודשת של הבניין המונומנטלי בארבל, ששרידיו ומאפייניו הייחודיים מבטיחים תרומה משמעותית לסוגיה.

בקיץ 2012 נערכה עונת חפירות ראשונה וניסיונית באתר. תוצאות בדיקותינו המוגבלות כבר הניבו נתונים חדשים ומאירי עיניים. הן אף הבהירו מספר שאלות הנוגעות לתכנית הבניין וזמנו, למהותו ותפקידו של הקיר הדרומי הנוכחי ולמיקומו של הפתח המזרחי המונומנטלי בהיסטוריה האדריכלית של בית הכנסת.

למעלה: מבט מצפון-מזרח לדרום-מערב לפני תחילת החפירות, 2012, צילום: LOOL TV • למטה: פנורמה מצפון לדרום, סיום עונת החפירות 2012, צילום: בני ארובס

תיאוריית הגלים בבניית בתי כנסת קדומים בארץ ישראל

צבי אורי מעוז

maozz@netvision.net.il

בתי כנסת קדומים בארץ ישראל נבנו בגלים, שביניהם תקופות משבר או חולשה כלכלית או פוליטית.

הגל הראשון היה בימי הורדוס (בערך 20 לפסה"נ: גמלא);

הגל השני - בתקופת המרד הגדול (70--67 לסה"נ: מצדה, הרודיון);

הגל השלישי - בתקופת הסוורים - ימי רבי יהודה הנשיא (180-225 לסה"נ: חורבת עמודים שלב מקורי, גוש חלב שכבה 0, מירון, ארבל, ברעם חלקים מקוריים, כפר נחום חלקים מקוריים ועוד);

הגל הרביעי - בימי דיוקלטיאנוס (282-305 לסה"נ: חמת טבריה פסיפס ראשון, חורבת עמודים פסיפס, חורבת חמאם פסיפס [חלקי העמודים הגליליים בשימוש משני בבניית בי"כ זה הם ספוליה שמקורה בכפר אחר], חוקוק? ועוד);

הגל החמישי - מאמצע המאה החמישית עד ראשית המאה השישית (דיקה, רפיד, חסיניה חוהה, כורזין, 460 לסה"נ), עין נושט [475] דביה, כנף [500], מרוס, מעון, נירים, סוסיה, אשתמוע [בערך 450 לסה"נ];

הגל השישי והאחרון - מאמצע המאה השישית ועד סופה (בית אלפא, מעוז חיים, רחוב, ציפורי, דיר עזיז, אום אל קנטיר ועוד);

החלוקה דלעיל מסתמכת על הממצא הארכיאולוגי, בעיקר מטבעות, ועל דמיון בסגנון הפסיפסים. המשך החפירות והמחקר יסיפו בוודאי דיוק יתר לחלוקה המוצעת כאן, ואולי אף יעלו שאין למעשה גלי בנייה ומשברים אלא רצף. אף על פי כן, תקופות בהן לא תועדה בניית בתי כנסת, כמו המאה השניה לסה"נ או המאה הרביעית לסה"נ (בכללה) ועד אמצע המאה החמישית, מלמדות

ביה"כ, קצרין, צילום: רינה נגילה

שהיו אמנם הפסקות כלכליות או פוליטיות בבניית בתי כנסת ומכאן תיאוריית הגלים. כדי שייבנה בית כנסת חדש (להבדיל משיפוץ כמו בחורבת עמודים או חמי טבריה), דרושים מנהיגות מקומית ורגיונאלית, חוסן כלכלי וגם רקע פוליטי נוח (כמו התקופה הסוורית) ואלה אינם מצויים בכל זמן נתון. מכאן שתולדות בתי הכנסת הקדומים בארץ ישראל משקפים את ההיסטוריה הכלכלית והמדינית של הארץ בכלל.

"הסמויים מן העין" בתי כנסת נסתרים בגולן

ערן מאיר

מדרשת הגולן

eranmeir02@gmail.com

כמאה ועשרים בתי כנסת עתיקים התגלו עד כה ברחבי הארץ.

במונח 'עתיקים' הכוונה למבנים מהתקופות הרומית-ביזנטית, להבדיל מבתי כנסת מימי הביניים וראשית העת החדשה, אשר חלקם פעילים עד היום, כמו בצפת העתיקה.

מתוך מספר זה ישנם כעשרה המתוארכים לתקופת הבית השני. אחד מהם, ואולי הידוע ביותר, הוא בית הכנסת של גמלא. בנוסף אליו ישנם עוד 28 בתי כנסת קדומים ברמת הגולן, המהווים כרבע מכל בתי הכנסת בארץ כולה. רק שמונה מתוכם נחפרו באופן מלא או חלקי. בחלק מבתי הכנסת נותרו רק שרידים פזורים בשטח ואילו באחרים ניתן לזהות בבירור את מבנה בית הכנסת.

במהלך 130 שנות מחקר ארכיאולוגי בגולן נאסף מידע רב אודות בתי הכנסת של הגולן. מידע זה קובץ לאחרונה בספר *בתי הכנסת הקדומים של הגולן* והוא נגיש כעת לכל.

בהרצאה ננסה לתת את התמונה הכוללת של בתי הכנסת בגולן: מה מצב השתמרותם? כמה מהם זהו בוודאות? בכמה מהם ישנם סימנים יהודיים? בנוסף לכך נציג אתרים נבחרים, שאינם נגישים ואינם מוכרים לציבור, אולם יש בהם ממצא רב ומעניין.

צילום: ערן מאיר
למעלה: כותרת מהכפר עסליה
למטה: פתח ביה"כ, חי' זויתן

A unique stone seat (not cozy but conspicuous), a mysterious decorated basalt table, cistern sediment full of complete pottery, delicious "potatoes" and juicy "mangoes", a lion without teeth and an annoyed, lonely mouse – only some of the spectacular encounters during the 2012 and 2013 Kinneret Regional Project excavation season in the Byzantine-period synagogue on Horvat Kur, Galilee.

More and more, Horvat Kur proves to be a true treasure trove for investigations into rural life during one of the most formative periods of Jewish culture.

The lecture offers an introduction to the ongoing project and will feature a couple of highlights from the 2012–2013 campaign.

Photo: Skyview Ltd.

Digging Deep in the Galilee: The Kinneret Regional Project Excavations in the Synagogue of Horvat Kur 2008–2013

Jürgen K. Zangenberg
Leiden University
The Netherlands
J.K.Zangenberg@religion.leidenuniv.nl

9

Since 2011, excavations at Huqoq have brought to light parts of the ancient village, the modern (1948) village of Yakuk, and a monumental synagogue building dating to the Late Roman–Byzantine period.

In this lecture, Professor Magness presents an overview of these discoveries, including a stunning mosaic floor in the synagogue.

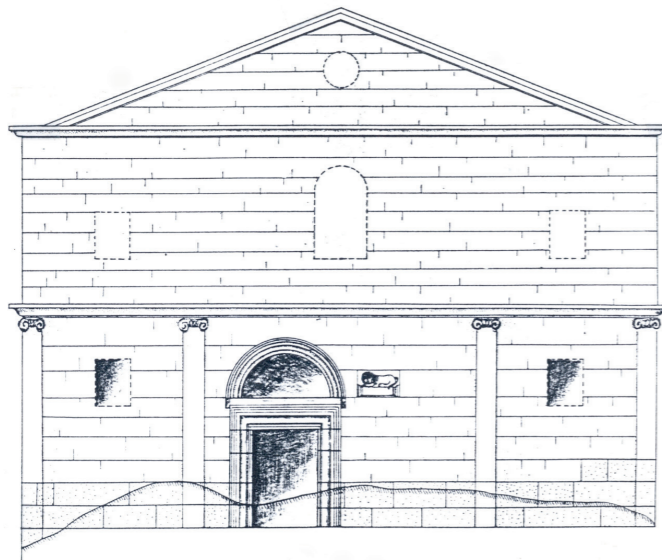
Fragment of the Mosaic, synagogue floor

Photo: Jim Haberman

The 2011–2013 Excavations at Huqoq

Jodi Magness
University of North Carolina
magness@email.unc.edu

8

שחזור חזית ביה"כ, זומימרה באדיבות ד"ר צבי אורי מעוז

ובקבוצה השנייה חזית המבנה וציר האורך פונים מערבה. האם האוריינטציה האדריכלית של בתי הכנסת תואמת את כיוון התפילה בהם? צבי אורי מעוז עמד על קיומה של 'סטייה אדריכלית' ייחודית בתוכניות בתי הכנסת של הגולן, שמעידה על התאמה בין כיוון המבנה לכיוון התפילה. עם התקדמות המחקר בגולן וחפירות בתי כנסת נוספים, ובפרט זו של דיר עזיז, יש לבחון את סוגיית כיוון התפילה לאור הממצאים החדשים.

לממצא הייחודי של שני כיווני תפילה באזור אחד יש חשיבות בחקר החברה היהודית באזורי השוליים של ארץ-ישראל בשלהי העת העתיקה. השוואה לאזור שוליים, כדוגמת דרום הר חברון, מדגישה את ההטרואנויות של הממצא בגולן. במהלך ההרצאה ננסה לבחון את המשמעויות שעולות מממצא זה, כמו גם מודלים אפשריים להתהוותו.

אוריינטציה אדריכלית וכיוון התפילה בבתי הכנסת העתיקים בגולן

עודד לאוב
אוניברסיטת בר-אילן,
מכללת יעקב הרצוג
oded563@gmail.com

צילום: LOOL TV

בית הכנסת בח' ואדי חמאם

לטשטוש העדויות המוקדמות בהיסטוריה של בתי הכנסת. בבניין הובחנו שלושה שלבי בנייה עוקבים למן ייסודו, לכל המאוחר בראשית המאה ה-3, ועד חורבנו בשלהי המאה ה-4 או בראשית המאה ה-5.

בשלב הראשון מייצג המבנה - בבניית הגזית הלבנה והמשובחת שלו - בית כנסת מונומנטאלי ומוחצן בעל חזות אדריכלית, רומית בעיקרה, שהבליטה אותו על רקע בתי הבזלת של יתר היישוב. בניין זה נפגע קשות וחרב. שיקומו היה אמנם תכליתי, אך פחות מהודר כלפי חוץ, כאשר הדגש הייחוד הופנו אל חללו הפנימי באמצעות התקנתה של רצפת פסיפס מרהיבה שנפרסה על פני כל האולם. ברצפת הפסיפס הייחודית הזו הוצגה סדרה של תמונות פיגורטיביות מסיפורי התנ"ך. גם מבנה זה חווה פגיעה, כנראה כתוצאה מרעש האדמה שפקד את הארץ בשנת 363 לספירה. בשלב זה ניכרת חולשתו של היישוב, שכוחו עמד לו רק לשיקום מוגבל וירוד של בית הכנסת, ששירת מעתה קהילה קטנה ומצומצמת שנוותרה במקום. הזמן לא ארך וגם בניין זה קרס, ככל הנראה שוב כתוצאה מרעש אדמה, שממנה כבר לא הצאו התושבים כוח להתאושש והמקום ננטש ולא נושב עוד.

במשך חמש עונות חפירה (2007-2011) בח' ואדי חמאם, שלמרגלותיו של מצוק הר ניתאי, הושלמה חשיפתו המלאה של מבנה בית כנסת גלילי חדש. ברצועת השטח שנחפרה, סביב בית הכנסת ובמקומות אחרים בשטח היישוב העתיק, נחשפו מבנים נוספים, שמאפשרים לבחון את המבנה בקונטקסט היישובי הכולל שלו. תוכניתו המלבנית של הבניין, למרות נטיה טרפזית קמעה, הינה גלילית טיפוסית. על פי מידותיו - אורך כולל 17 מ' ורוחב כולל 14.7 מ' - הוא נמנה על בתי הכנסת הבינוניים-קטנים מטיפוס זה. חזיתו פונה באופן כללי דרומה, אם כי ציר האורך שלו נוטה ב-30 מעלות בערך לדרום מזרח. נראה כי סטייה זו באוריינטציה נבעה מתכתיב טופוגרפי, שכן היישוב כולו הוקם על גבי מדרון תלול למדי.

החפירות מלמדות כי היישוב, ובית הכנסת בכלל זה, חדלו להתקיים לא יאוחר משנת 400 לספירה בערך. לא הובחנו בבניין, או בכל מקום אחר ביישוב, שלבי בנייה או תיקונים שניתן ליחסם לתקופה הביזנטית (מאות ה-1 לספירה), שהינם כה אופייניים לבתי כנסת אחרים ושארחרים

בתי הכנסת של ח' ואדי חמאם וארבל החדשות

בני ארובס
המכון לארכיאולוגיה
האוניברסיטה העברית בירושלים
benjamina@savion.huji.ac.il